

Uvodnik

POVRATAK IZVORU

„Neka znate, suočit ćete se s krivim govorom“!

„Koji je izlaz, Božiji Poslaniče“?

„Izlaz je povratak izvoru Kur'ana“!

Ḥadīth

Originalnost se sastoji od vraćanja izvoru.

*Dakle, originalnost znači povratak kroz resurse,
povratak jednostavnosti ranijih rješenja.*

Antonio Gaudi

Poštovani čitatelji,

Kada smo razmišljali o pokretanju magazina *illuminatio/Svjetionik/Almanar*, imali smo na umu da se ljudska historija sastoji od misli i akcije. Misao kod čovjeka pokreće volju za uspjehom (*al-nadžāh*) „ovdje-i-sada“, a akcija kod čovjeka proizvodi nadu (*al-ridžā*) za priznanjem i nagradom (*al-adžr*) „tamo-i-onda“¹. Između čovjekove „misli“ i „akcije“ stoji zavjet (*al-'ahd* ili *al-mīthāq*) i povjerenje (trust, *al-emānah*). Zavjet regulira moralno mišljenje, a povjerenje potiče na savjesnu akciju – djelanje/*ṣinā'at*².

Više od 700 kur'anskih *āyeta*³ ima veze s različitim aspektima zavjetnih odnosa između Boga i čovjeka. U stvari, islam je u biti sublimat *Tawrāta* („Starog zavjeta“) i *Indžila* („Novoga zavjeta“).

Elif lām mīm. Allah je Bog – nema drugog boga osim Njega – Živi i Vječni. On – Allah – tebi (Muhammede) objavljuje Kur'an, cijelu istinu i samo istinu, koja

¹ „Ovdje-i-sada“ je ovaj prisutni (*al-šāhid*) i prolazni svijet i život (*al-dunya*), a „tamo-i-onda“ je onaj odsutni (*al-ghā'ib*), ali postojeći vječni svijet i život (*al-ākhirah*). O tome kako neko vjeruje u nastanak kozmosa i krajnju sudbinu svog ovozemaljskog života, koji ima smisla ako nije ništavan već vječan, ovisi njegov/njezin etički poredak u mišljenju i akciji. Jer, onaj koji vjeruje da ima dva života, ima tendenciju da se ponaša savjesnije i odgovornije od onoga koji vjeruje da ima samo jedan život.

Vidi: *Cosmogony and Ethical Order: New Studies in Comparative Ethics*, ed. by Robin W. Lovin and Frank E. Reynolds, the University of Chicago Press, 1982.

² O značenju pojma „djelanje“ naspram „djelovanje“, vidi: Akšamija, A. Mehmed, *Uvod, illuminatio/Svjetionik/Almanar*, Svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020, str. 54, fusnota 3-4.

³ Riječ *āyet* je arapskog porijekla, koja znači „znak“, pa je, stoga, svaka rečenica ili stavak ili stih u Kur'anu „*āyet*“, tj. znak, koji pokazuje gdje i kako treba ići „Pravim putem“ (*'al-Ṣirāt al-mustaqīm*). U daljem tekstu koristit ćemo riječ „*āyet*“.

potvrđuje vječnu istinu, koja ti je, također, dostupna u *Tawrātu* (Tori – Starom zavjetu) i *Indžilu* (Evandjelju – Novom zavjetu).⁴

Prema tome, Kur'an je „Posljednji zavjet“ čovjeka s Bogom ili Boga s čovjekom. Sve Božanske poruke od vjerovjesnika Adema preko Nuha, Ibrahima, Musaa, Isaa i Muhammeda, a.s.,⁵ imale su istovjetnu ideju *tawhīda* („monoteizma“), ideju koja se otkrivala u različitim oblicima izražajnosti, ali je po svom fundamentalnom smislu ta ideja ostala ista, kao što je i ideja *al-'ahd* ili *al-mīthāq*⁶ („zavjet“), također, ostala ista. Otuda je u judaizmu i kršćanstvu „zavjet“ („covenant“ ili „sacramentum“) ne samo središnja, već i zajednička tema u smislu „teologije dvostrukog zavjeta“ („dual-covenant theology“).⁷

Zanimljiva je židovsko-kršćanska debata ili put od „zamjenske teologije“ do „teologije dvostrukog zavjeta“. Naime, Ariel ben Ami u svom osvrtu pod naslovom „Šta je teologija dvostrukog zavjeta“ ukazuje da se nakon greške oko „zamjenske teologije“, koja tvrdi da je Bog odbacio Židove kao svoj izabrani narod i zamijenio Izrael Crkvom, sada došlo do druge teorije, a to je „teorija ili teologija dvostrukog zavjeta“, koja uči da Božiji zavjet sa Židovima još uvijek vrijedi. Stoga, Židovima nije potreban Novi zavjet da bi bili spašeni. „Teologija dvostrukog zavjeta“ je, prema tome, suprotna grešnoj „zamjenskoj teologiji“. Za razliku od „zamjenske teologije“⁸, gdje se tvrdi da se Božiji izbor, zavjet i obećanja Izraelu zamjenjuju i ukidaju pa, stoga, jedino što preostaje Židovima jeste prelazak na kršćanstvo i ulazak u Crkvu – dakle za razliku od toga „teologija dvostrukog zavjeta“⁹ tvrdi suprotno, a to je da Božiji zavjet sa Židovima još uvijek vrijedi pa im je, stoga, taj zavjet dovoljan i zato im za njihov spas nije potreban Isus ili Crkva.¹⁰

⁴ *Kur'an*, 3:1-2.

Muslimanski klasični komentatori (*al-mufasssīrūn*) Kur'ana su vodili živu raspravu o tome koliko je dopušteno tumačiti Kur'an *tawrātskim* i *indžilskim* tekstom od onih koji su to kategorički odbijali do onih koji su se djelomično koristili kazivanjima iz takozvanih *isrā'iliyyāta* od stvaranja svijeta do legende o 'Uđz ibn 'Anāqu.

Vidi: Walid Fikrī, *'Asātīr muqaddasah – 'asātīr al-'awwalīn fi turāth al-muslimīn, al-Ruwwāq li al-našr wa al-tawzī'*, Madīnat Našr, 2018; Abu Šahbah, *al-Isrā'iliyyāt wa al-mawdū'āt fi kutub al-tafsīr*, Maktabat al-sunnah, Kairo, IV izdanje, 1408h.

⁵ *Kur'an*, 3: 84.

⁶ Može se reći da su termini *al-'ahda* i *al-mīthāq* sinonimi s tom razlikom što termin „*al-'ahd*“ naglašava *al-wašīyyat*, oporuku i jamstvo za obećanu riječ s potpisom, dok termin *al-mīthāq* pretpostavlja zakletvu, *al-yamin*, Božijim imenom ili Božijim atributom.

⁷ Vidi, Joseph E.B. Lumbard, „Covenant and Covenants in the Quran“, in *Journal of Qur'anic Studies*, 17.2 (2015) : 1-23.

⁸ „Zamjenska teologija“ („Replacement Theology“) u osnovi naučava da je crkva zamijenila Izrael u Božijem planu. Pristalice ove teologije vjeruju da Židovi više nisu Bužiji odabrani narod i da On nema poseban plan u budućnosti za izraelsku naciju. Svi različiti pogledi na odnos između crkve i Izraela se mogu podijeliti u dva tabora: ili je crkva nastavak Izraela (zamjenska/zavjetna teologija), ili je ona potpuno drugačija i odvojena od njega.

⁹ „Teologija dvostrukog zavjeta“ („Dual-Covenant Theology“) je pokušaj dijaloškog približavanja između Židova i kršćana u vezi s pitanjem spasenja na temelju Starog ili Novog zavjeta ili na temelju i jednog i drugog. Ova debata bit će nastavljena, u kojoj nema pobjednika, već ima želja svih da budu spašeni na ovaj ili onaj način.

¹⁰ Ariel ben Ami, *What is Dual-Covenant Theology?*, web site „Association of Hebrew Catholics“ (AHC).

Bez pretenzije za supersesencionizmom¹¹, grijeh kojeg Gisèle Littman, poznatija kao Bat Ye'or, voli da pripisuje muslimanima¹², teško je pak ne primijetiti da u ovoj židovsko-kršćanskoj debati, koja dugo traje sa različitim posljedicama u kršćansko-židovskim odnosima¹³, muslimani ne samo da imaju pravo već i obavezu da budu posrednici, uistinu, da budu svjedoci, kao što im se u Kur'anu jasno nalaže: - *Bog je vama povjerio mjesto naroda posrednika („ummataŋ wasaŋan“)* [u debati ili dijalogu] *kako biste bili svjedoci i kako bi Božiji Poslanik bio vama svjedok* [da ste emanet „Posljednjeg zavjeta“ ispravno prenijeli svijetu i kao „*tašdīq*“, potvrdu apsolutne istine, i kao „*tadždīd*“, obnovu apsolutnog „*tawhīda*“]¹⁴.

Nije ovdje mjesto za širu raspravu sa Bat Ye'or, ali jest prilika da ukažemo na činjenicu da muslimanski učenjaci, '*ulamā'*', kao „legitimni nasljednici Božijih vjerovjesnika“¹⁵, nisu ni u primisli imali ideju o „zamjenskoj teologiji“ u smislu abrogacije ni Starog ni Novog zavjeta. O tome na uvjerljiv način u svom eseju pod naslovom „Kur'an potvrđuje prethodne objave“, svjedoči Abdul Karim Abdullah, gdje kaže: „Rasprostranjena je percepcija da Kur'an 'ukida' prethodne objave. Mala je podrška za ovakav stav kako u Kur'anu tako i u **Hadisu**. Naprotiv, Kur'an govori u ne manje od dvadeset *āyeta* da se potvrđuju prethodne objave. A prethodne objave (knjige) su *Tawrāt* i *Indžil*, koje

¹¹ Riječ „supersesencionizam“ dolazi od engleskog glagola *supersede*, od latinskog glagola *sedeo, sedere, sedi, sessum*, "sjediti" sa prefiksom *super*, "iznad". To znači da jedna stvar zamjenjuje ili nadvisuje drugu. Dakle, supersesencionizam je teološka teorija prema kojoj se odnos između Boga i kršćana može opisati kao "zamjena" ili ispunjavanje "zavjeta sa židovskim narodom. Ovu riječ koristi Sydney Thelwall u naslovu trećeg poglavlja svog prijevoda *Tertulijanovog Adversus Iudaeos* („Protiv Židova“) iz 1870. Tertulijan je živio i djelovao između 198. i 208. n.e. Ideja „supersesencionizma“ upućuje na to da su kršćani (ljudi „Novog zavjeta“) zamijenili Židove (ljude „Staroga zavjeta“), kao narod Božiji. Jedan od ranih primjera „supersesencionizma“ pojavljuje se u *Barnabinoj poslanici*, koja je najvjerovatnije napisana između pada Drugog hrama (70. n.e.) i druge židovske pobune protiv Rimljana (135. n. e.). *Nostra Aetate*, „Drugi vatikanski sabor“ od 1965. god., pokrenuo je revolucionarni zaokret u katoličkoj teologiji „supersesencionizma“, potvrđujući da Židovi ostaju u spasonosnom zavjetnom odnosu s Bogom.

Vidi: *The Future of Interreligious Dialogue: A Multireligious Conversation on Nostra Aetate*, edited by Charles L. Cohen, Paul F. Knitter, Ulrich Rosenhagen, Orbis Books, New York, 2017, str. 85-88.

¹² U svojoj kritici islamsko-pravnog koncepta „*dhimmi*“, Bat Ye'or, između ostalog, kaže: „Struja muslimanskog „supersesencionizma“ tvrdi da je cijela biblijska istorija Izraela i kršćanstva islamska povijest te da su svi poslanici (Božiji), svi kraljevi Izraela i Judeje, kao i sam Isus bili muslimani. Za islamskog teologa je nepodnošljiva oholost ako bi „Narodi knjige“ („*Ahl-i kitāb*“) usudili osporiti ovu tvrdnju. Židovi i kršćani su na taj način lišeni svog Svetog pisma i njihove spasonosne vrijednosti“.

Vidi: Bat Ye'or, *Islam and Dhimmitude Where Civilizations Collide*, prijevod s francuskog Miriam Kochan i David Littman, Fairleigh Dickinson University Press, 2002, str. 370.

¹³ Ne treba zaboraviti da je „zamjenska teologija“ ili „supersesencionizam“ teološka greška koja je uvelike imala veze s antisemitizmom, koji se pretvorio u Holokaust iako ta ideja nema utemeljenje u Novom zavjetu ili učenjima Crkve. Međutim, ova greška postala je široko rasprostranjena i podučavali su je mnogi utjecajni kršćani počevši od crkvenih otaca, ali nikada nije bila službena doktrina Katoličke crkve.

Vidi: *The Future of Interreligious Dialogue: A Multireligious Conversation on Nostra Aetate*, str. 85-88.

¹⁴ *Kur'an*, 2:143.

Ovaj kur'anski *āyet* muslimanski apologetičari uzimaju kao ključni argument odbrane protiv optužbi za islamski ekstremizam, radikalizam i terorizam s naglaskom da je islam vjera „srednjeg“ ili „umjerenog“ ili „tolerantnog“ puta. To je tačno, ali „*wasat*“ znači i spajanje dva ili više krajeva u jednu harmoničnu cjelinu, odnosno upućuje na smisao inkluzivnog pristupa različitostima. Dakle, muslimani moraju biti ti koji spajaju, a ne odvajaju, koji spašavaju, a ne uništavaju ničiju ultimativnu sudbinu, posebno onih, koji imaju *tawhīdski* zavjet s Bogom.

¹⁵ Hadis Abū al-Dardā': *Al-'ulamā' warathatu-l-anbyā'*, („Učenjaci su nasljednici vjerovjesnika“).

se spominju u deset kur'anskih *āyeta*. Štoviše, kao što Muhammad Asad kaže u svom komentaru 106. *āyeta* druge *sūre*, niti jedna tradicija (*hadis*) u cijelom korpusu hadisa ne spominje doktrinu abrogacije. Štoviše, u Kur'anu se jasno kaže: „Nema mijenjanja Allahovih riječi“ (*Kur'an*, 10:64, 6:115, 18:27). Također, jasno se kaže da se Allahov *Sunnet* (Norma) ne mijenja. Arapska riječ *naskh*, osim što znači „ukinuće nečega“, znači i „prenošenje ili prepisivanje nečega s jednog mjesta na drugo“¹⁶.

Iako rad Bat Ye'or nema akademsko priznanje¹⁷, potrebno je ispraviti pogrešnu percepciju, koju ona širi o muslimanskom „supersesencionizmu“, posebno kad je riječ o konceptu „spasjenja“ jednih ili drugih, koji se pozivaju na Stari ili na Novi zavjet. U vezi s tim vjčnim teološkim ili eshatološkim pitanjem islam je kategoričan da ljudi o teme niti mogu niti trebaju suditi zato što sud o tome pripada isključivo Svevišnjem Bogu. – *Reci (Muhammede)*: „Ja nisam izmišljena novotarija i ne znam šta će biti ni sa mnom ni s vama. Ja slijedim samo ono što mi se od Boga objavljuje i samo sam dužan da otvoreno opominjem“.¹⁸

No, Bat Ye'orina percepcija o klasičnom šerijatsko-pravnom konceptu „*dhimmi*“ je posebno iritantna ne samo zato što je krajnje islamofobična, već i zato što Ye'orova taj koncept namjerno iskrivljuje. Naime, sam izraz izveden je iz „*dhimmi*“, pridjevskog oblika riječi *dhimma*, što na arapskom znači „zaštita“, a odnosi se na povijesni pojam „na neodređeno vrijeme obnovljenog ugovora kojim muslimanska zajednica pruža gostoprimstvo i zaštitu pripadnicima drugih objavljenih religija, pod uvjetom da priznaju dominantnu vlast islama“.¹⁹ Riječ je o epohalnom srednjovjekovnom konceptu zaštite manjinskih ljudskih prava u većinskim muslimanskim sredinama u vrijeme kad nije bilo ni govora o *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*, deklaraciji koja je usvojena nakon Drugog svjetskog rata slijedom iskustva o Holokaustu, zločinu protiv čovječnosti, koji se Židovima nije dogodio u većinskoj muslimanskoj sredini baš zato što su muslimanski pravници samoinicijativno ustanovili šerijatsko-pravni koncept „*dhimmi*“, kao jedinstven koncept za zaštitu manjinskih prava u većinskim muslimanskim sredinama, a to je zaštita ili pravo na pet fundamentalnih vrijednosti: život (*al-nafs*), vjera (*al-dīn*), sloboda (*al-' aql*), imetak (*al-māl*) i čast (*al-' ird*). Ne čini li upravo ovih pet fundamentalnih vrijednosti *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima* Ujedinjen nacija, deklaraciju koja je usvojena tek 1948. god.? Muslimanska povijest ne poznaje pojam „genocida“, pojam kojeg je Raphaël Lemkin inicirao 1942. god. Lemkin je umro u Njujorku 1958. god. u siromašnom stanju ne dočekavši ratifikaciju *Konvencije o genocidu*²⁰, ali je Bosna dočekala da se devedesetih godina prošlog stoljeća ideja o

¹⁶ Abdul Karim Abdullah, *Qur'an Confirms Previous Revelations*, DOI:10.13140/RG.2.2.22892.59522

¹⁷ Sve do 1980-ih uopće nije bila prihvaćena. U akademskim krugovima prezirali su njene publikacije. Tek kad je Bernard Lewis objavio knjigu "Židovi i islam" s citatima od Bat Ye'ora, počeli su na nju obraćati pažnju. Vidi: Adi Schwartz iz Haaretz.com 'Protokoli starješina Brisela'. Arhivirano 30. aprila 2009, Wayback Machine. Bat Ye'or nije nikad predavala na bilo kojem univerzitetu. Svoje istraživanje provodi samostalno. Objavila je oko 10 knjiga, od kojih se većina bavi životom kršćanske i židovske manjine u muslimanskim zemljama.

¹⁸ *Kur'an*, 46:9.

¹⁹ Vidi: Cl. Cahen, "Dhimma", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Brill. Vol. 2, p. 227.

²⁰ Vidi: *Raphaël Lemkin and the Concept of Genocide*, University of Pennsylvania Press, 2017, str. 1-2.

kazni za zločin genocida, što ju je Lemkin inicirao i koncipirao, primijeni u Haškom tribunalu za procesuiranje ratnog zločina genocida protiv Bošnjaka/muslimana²¹.

Jedno je sigurno, za razliku od ideje o „zamjenskoj teologiji“, islam je u odnose među ibrahimovsko/abrahamovsko-zavjetne narode unio inkluzivnu vrijednost, gdje se nikome ne uskraćuje ni pravo ni dužnost na ispunjavanje primordijalnog zavjeta s Bogom u duhu vječne istine o *tewhīdu*, monoteizmu, kao zajedničkoj *tawratsko-indžilsko-kur'anskoj* vrijednosti. Štaviše, Kur'an ne osporava „spasonosnu vrijednost“²² ni Židovima, ni kršćanima, ni Sabijcima pod dva uvjeta, a to su vjera u Jednog Boga, kao ispravna „misao“ i dobra djela, kao savjesna akcija – „djeljanja“ u povijesti. Nakon što poziva *ahl-i kitāb*, „narode od Božije knjige ili Božijeg zavjeta – Židove i kršćane“, da se Židovi drže Božije zavjetne norme *Tawrāta*, a kršćani Božije zavjetne norme – *Indžila*²³, Kur'an eksplicitno naglašava „zajedničku spasonosnu“ vrijednost za sve, koji se drže najuzvišenije vrijednosti *tawhīda* i najkorisnijeg dobročinstva ili dobrodjeljenja:

*Oni koji su vjerovali, tj. muslimani, kao i oni koju su bili Židovi, i Sabijci, i kršćani – ako su vjerovali u Allaha – Jednoga i u Drugi vječni svijet i život – oni nemaju razlog ni za strah ni za brigu – (oni mogu računati na spas).*²⁴

Zanimljiva je analiza mog profesora Freda Donnera sa Čikaškog univerziteta o razvojnom putu rane muslimanske zajednice od „vjernika“ do „muslimana“. Naime, prof. Donner postavlja tezu da su Muhammed, a.s., i njegovi sljedbenici u početku sebe doživljavali kao zajednicu vjernika (ar. *al-mu'minūn*), zajednicu kojoj su pripadali svi koji su imali snažnu vjeru u Jednog Boga i Sudnji dan. Nadalje, Donner tvrdi da korijen islama leži u onome što bismo mogli nazvati „pokret vjernika“, kojeg je započeo Muhammed, a.s., kao vjersku reformu. Ovaj pokret naglašava strogi *tawhīd*, monoteizam, i pravedno ponašanje u skladu s Božijim objavljenim zavjetom/zakonom. Tako je „pokret vjernika“ u ranim godinama islama uključivao pravedne kršćane i Židove, jer su poput vjernika Kur'ana i kršćani i Židovi bili monoteisti i pristali su živjeti pravedno u skladu s njihovim objavljenim zakonom, *Tawrātom* i *Indžilom*²⁵. Uvjerenje da muslimani čine zasebnu vjersku zajednicu,

²¹ Osobna nota: Da je postojao koncept „*dhimmi*“ (zaštita nekršćana u kršćanskoj većinskoj sredini, gdje je dominantna kršćanska vlast – teokracijska ili sekularna), Židovi bi bili pošteđeni Holokausta u Njemačkoj, a Bošnjaci bi bili pošteđeni genocida u Bosni. Ne sporim pravo Bat Ye'or na ličnu frustraciju zbog iskustva u Egiptu u turbulentnim vremenima, ali nije korektno negirati islamske historijske i civilizacijske prednosti, koje su prepoznatljive baš u šerijatsko-pravnom konceptu „*dhimmi*“ ako imamo na umu da je u to povijesno vrijeme vladao koncept „zamjenske teologije“, koncept kojeg tek sada treba da zamijeni koncept „teologije dvostrukog zavjeta“ o čemu govori *Nostra Aetata*. U ostalom, ja bih bio sretan kad bi se u Europi primjenjivao kanonski koncept „*dhimmi*“, kao zaštita pet fundamentalnih vrijednosti muslimana koji žive u Europi kao manjinske zajednice.

²² Vidi naprijed citiranu *fusnotu 11*.

²³ *Kur'an*, 5:68.

²⁴ *Kur'an*, 5:69; 2:62; 22:17.

Dakle, Kur'an na tri mjesta ponavlja istu misao o zajedničkoj „spasonosnoj vrijednosti“ nositelja zavjetnih normi (*al-'ahd ili al-mīthāq*) pod uvjetom čvrstog održavanja zavjeta *tawhīda* te dobrog i korisnog djela u povijesti.

²⁵ Zanimljivo je moje iskustvo iz 2006. sa Madison Lubar instituta na Viskansin univerzitetu, gdje sam održao predavanje

različitu od kršćana i Židova, pojavilo se stoljeće kasnije, kada su vođe pokreta vjernika odlučile da su samo oni koji drže Kur'an kao konačnu objavu Jedinog Boga i Muhammeda, a.s, kao posljednjeg Božijeg poslanika, legitimni vjernici-muslimani. To ih je odlučno odvojilo od monoteista, koji su se identificirali s Torom ili Evanđeljem.²⁶

Možemo se složiti ili ne složiti sa tezom prof. Donnera, ali je nepobitna činjenica da Kur'an snažno i doslovno upućuje nositelje božanske zavjetne norme, koja se otkriva u *Tawrātu*, *Indžilu* i *Kur'anu*, na polaznu i zajedničku osnovu *tawhīdsko*-teološkog i eshatološkog poimanja Boga, čovjeka i svijeta. Naravno, oni koji traže ekskluzivnu „spasonosnu vrijednost“ mogu je naći i u *Tawrātu*, i u *Indžilu*, i u *Kur'anu*. Oni mogu, ako hoće, živjeti u svom ekskluzivnom izoliranom svijetu, ali, zasigurno, to nije kur'anska poruka „vjernicima“ (ar. *al-mu'minūn*), koji mogu i treba da nađu *tawhīdsko* zajedništvo kao *ehl-i kitābije* u najširem smislu te riječi kao zajednički nositelji Božanske zavjetne norme.²⁷ Jer izolacija ili ekskluzivnost nije smisao „muslimanske zajednice“ (*al-muslimūn*) u pluralnom svijetu, koji je baš zbog te svoje pluralnosti jedan od bitnih znakova Božanske mudrosti u stvaranju i održavanju svjetovâ: - *Jedan od jasnih Allahovih znakova je znak Njegovog stvaranja nebesa i zemlje te vaši različiti jezici i vaše različite boje kože. To su, doista, znakovi za one koji su učeni.*²⁸

II

Od začetka objave „Posljednjeg zavjeta“ muslimanska ulema, učenjaci, su shvatili važnost zavjeta (*al-'ahd ili al-mīthāq*) iz kur'anskog *āyeta*:

o temi *Deset zapovijedi kao osnova za smisaoni judeo-kršćansko-muslimanski dijalog*. Naime, moje predavanje sam bazirao na testu za slušatelje na način da sam im pročitao deset svetih citata, tražeći od njih da ocjene koji od tih citata su iz Tore, koji iz Evanđelja, a koji iz Kur'an. Odgovori su bili različiti. No, kada sam im rekao da su svih deset citata samo ayeti iz Kur'na, ostali si iznenađeni. Namjera je bila da pokažem kolike su sličnosti, ako ne i istovjetnosti, *tawhīdske*, monoteističke ideje, koju baštine sve tri ibrahimovske/abrahamovske tradicije.

Vidjeti link, pristupljeno 14. aprila 2021.

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiD3Ya84f_vAhUyJMUKHT7xDekQFjARegQIBRAD&url=http%3A%2F%2Fwww.allgodspople.com%2Fmadison%2Fthe-grand-mufti-visits-madison.html&usg=AOvVaw1Eclpd2AHBRQ9yM2vxUskN

²⁶ Vidi: Fred Donner, „From Believers to Muslims: Confessional Self-identity in the Early Islamic Community“, *Journal of the Faculty of Arts and Sciences, American University of Beirut, Beirut, Svezak 50-51, 2002-2003, str. 9-53.*

²⁷ Ne mogu ne spomenuti ovdje anegdota iz mog iskustva iz Davosa, Svjetskog ekonomskog foruma. Naime, u raspodjeli tema i stolova, kako to biva u Davosu, ja sam dobio da vodim sto o temi religijskog dijaloga. Naravno, bio sam u reišovsko-bosanskoj ahmediji i čekao učesnike čija imena sam imao na spisku. Prije svih pojavio se jedan fini gospodin, koji mi je bez okolišanja rekao da ne želi sudjelovati na mojoj sesiji. Pitao sam ga: „A zašto“? - Zato što sam čuo od jednog imama u Čikagu kako govori da za Židove nema spasa. Rekao je da je njima mjesto u paklu – ljutito mi je odbrusio ovaj čikaški biznismen. Zamolio sam ga za strpljenje da me sasluša. – Recite tom imamu u Čikagu da sam vam ja rekao da je u krivu. Otvorio sam Kur'an i pročitao mu baš ovaj 68. *ayet* iz *sūre al-Mā'idah*. Vidno je bio iznenađen tom kur'anskom duhovnom širinom. Na kraju je pristao da ostane na mojoj sesiji. Kasnije smo se lijepo družili. Shvatio sam: - Lijepa riječ govodena vrata otvara.

²⁸ *Kur'an*, 30: 22.

Ostalo je, međutim, pitanje kome se taj „najbolje mogući svijet“ može povjeriti na upravljanje: nebesima, Zemlji ili brdima? Ili čovjeku?

*Mi smo, kaže Allah u Kur'anu, ponudili nebesima, Zemlji i brdima da preuzmu **al-emānat**, odgovornost, za upravljanje svijetom, ali su se oni sustegli iz straha da nisu u stanju odgovornost ponijeti, pa je onda tu odgovornost preuzeo čovjek, koji je time pokazao koliko je prema samome sebi nepravedan i naivan.³⁴*

Prema tome, nije teško zaključiti da je osnovni zadatak duhovnih učitelja ibrahimovske/abrahamovske zavjetne tradicije da kod svojih učenika/sljedbenika oživljavaju primordijalni „zavjet“ kojeg su u ime njih položili „Ademovi potomci“, kako bi ih time obavezali da budu svjesni svog **emānata**, odgovornosti koju su, također, u ime njih njihovi preci preuzeli, za uredno, tj. pravedno i miroljubivo, upravljanje ovim svijetom. Ako primordijalni „zavjet“ ima univerzalnu vrijednost prema kojoj se čovječanstvo, kao takvo, dragovoljno zavjetovalo Bogu na pokornost, onda je i **emānat**, odgovornost, univerzalna vrijednost, koja obavezuje cijelo čovječanstvo da živi u zavjetnoj vezi s Bogom, s prirodom i s čovjekom. Zavjetna veza s Bogom je živa svijest o tome da je Bog Stvoritelj i Gospodar svega što postoji; zavjetna veza s prirodom je spoznaja da je priroda harmonično i „umjetničko“ Božansko djelo od kojeg je čovječanstvo samo jedan, ali bitan, dio; zavjetna veza s čovjekom je pouzdanje, (*fidem*), u Boga i povjerenje, *trust*, u čovjeka na principu spoznaje da su ljudi jedno čovječanstvo (*One Humanity*) u odnosu na sve drugo što na Ovome svijetu postoji.

To smo imali na umu kad smo pokretali *Illuminatio/Svjetionik/Almanar* - da otkrivamo tu zajedničku ibrahimovsku/abrahamovsku iskonsku vezu između primordijalnog „zavjeta“ i sudbinske „odgovornosti“ za stanje u svijetu Ademovih potomaka, koji se moraju međusobno upoznavati (*li ta' ārafū*)³⁵ i međusobno pomagati u dobroti i pobožnosti (*li ta' āwanū 'ala al-birr wa al-taqwā*)³⁶ kroz zajedničko čitanje/učenje i razumijevanje zavjetnih normi kao putokaz za njihov zajednički **emānet**, odgovornost, za upravljanje svijetom na način miroljubive koegzistencije. Zato je naš glavni metodološki moto: *al-taṣḍīq*, potvrda vječnog „zavjeta“ kroz *al-tadẓīd*, obnovu **emāneta**, odgovornosti, za upravljanje svijetom na najbolji mogući način, a to je istina, pravda, mir i pomirenje u cijelome svijetu. Prije svih, muslimani treba da preuzmu svoju Bogom zadanu im ulogu posrednika (*'ummatan waṣaṭan*'), na način *al-taṣḍīqa*, potvrde istine i pravde, na način *al-tadẓīda*, obnove mira i pomirenja i na način *al-emāneta*, odgovornosti, za promociju dobra i suzbijanju zla u svijetu (*al-'amru bi al-ma'urūfi wa al-nahyu 'an al-munkari*).

³⁴ Kur'an, 33:72.

³⁵ Kur'an, 49:13.

³⁶ Kur'an, 5:2.

III

U prvom broju smo jasno označili mapu našeg misaonog puta i našeg akcionog plana. Misao je svjetlo našeg duha i uma, svjetlo koje se napaja na izvoru Božanske mudrosti, Poslanikove prakse i općeljudskog spoznajnog iskustva. Naši uzori su Muḥammad Abduhu i Rašīd Riḏā, dva *taṣḏīqsko-tadḏīdska* svjetionika muslimanskog doprinosa u oživljivanju veze između nebeskog *'ahda* ili *mīthāqa*, „zavjeta“ i zemaljskog *emāneta*, odgovornosti *ehl-i-kitābija*, nositelja pisanog „zavjeta“ i „odgovornosti“, podjednako Židova, kršćana i muslimana. Pokazali smo to kroz ilustraciju dijalektičkog spiritualizma od Medinske do Mekkanske povelje.³⁷ U tom duhu, u prvom broju susrećemo se sa idejom o *homo islamicusu*³⁸, kao primordijalnom liku Ademovih potomaka, koji kroz svoju tajnovitu „umjetnost“ (*al-fann*), dočarava bît „zavjeta“ o *tawhīdu*, Božijoj transcendentalnoj jednosti te o smislu „*emāneta*“, odgovornosti, u pojavnom svijetu (*'ālam al-šahādah*), u kojem *homo islamicus* ne živi od svog *djelanja*,³⁹ već njegovo *djelanje*, kao estetizirana forma *qadar/šīnā' ata*,⁴⁰ živi od njegovog svjetla duha i uma, svjetla koje je *homo islamicus* naslijedio od Ademovih potomaka koji su položili vječni „zavjet“ pred svojim Gospodarom u ime čovječanstva.⁴¹ No, transcendentalni pogled na svijet nije nas omeo od pogleda na partikularnu zbilju Bosne, za koju možemo kazati da je jedan od najočitijih odsjaja ili odraza vječnog nebeskog „zavjeta“ na Zemlji gdje se susreću Ademovi potomci, koji svjesno ili nesvjesno,

³⁷ Mustafa Cerić, *Vrijeme dijalektičkog spiritualizma od Medinske do Mekkanske povelje*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 136-191.

³⁸ ... „Termin *homo islamicus*, odnosno začetnik/dizajner estetizirane reprezentacije, koristimo za one osobe koje se bave praksom moralnog (ar. *al-akhlāq*) pregalaštva, odnosno oblikom estetiziranog *djelanja/šīnā' ata*, kognitivnog ili rekognitivnog usmjerenja, a gdje se iza takvog statusa ili odrednice nalaze i prethodne njegove faze u formi determinanti *homo sapiens*, *homo faber*, *homo fannān* i *homo islamiensī*“.

Vidi, Akšamija, A. Mehmed, *QADAR/ŠINĀ'AT – doktrina nazivlja u skladu s islamskim principima o 'umjetnosti'*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2021., str. 78, 80, 84-86.

³⁹ *Djelati*, odnosno *djelanje* – prez. -*ām*, pril. sad. -*ajūci* za razliku od *djelovanja*, odnosno *djelovati*, dakle podrazumijeva određenu čovjekovu spontanu svjesnu aktivnost koja je u potpunosti postala svjesna sebe. *Djelanja* (ar. *šīnā'at*) nema bez svijesti o *djelanju* i *qadara* koje *homo fannān/islamicus* smatra i realnim u skladu sa širinom i dubinom svoje pronicljivosti u Suverenost Svevišnjeg.

Vidi, Akšamija, A. Mehmed, *Uvod*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 54, fusnota 3.

⁴⁰ ... „Termin *qadar* („poredak“ ili „harmonija“ ili „uređenje“, odnosno „dizajn“) predstavlja jedno od šest temeljnih islamskih vjerovanja. Po gledištu islamskih teologa *qadar* je Božija svemoć da sve stvari u prirodi postavi po određenoj mjeri što čini prirodu, te da u njoj vlada red i poredak, tj. harmonija, koja kod filozofa pobuđuje radoznalost, a kod *homo islamicusa* izaziva osjećaj volje i želje za redom i uređenjem/dizajnom, kao oblikom kreativnog *djelanja/šīnā' ata* na principu *qadra*, precizne mjere, odnosno *dizajna*. Ovdje nije riječ o čovjekovoj imitaciji Božijeg umijeća stvaranja, već o čovjekovoj želji da posredstvom estetiziranog *djelanja/šīnā' ata* obradi (dizajnira) preciznom mjerom ne Gospodara (ar. *al-Rabb*) već odslik Njegovih atributa, koje na sebi svojstven način zapaža u prirodi“.

Šire obrazloženje i korištenje termina *qadar/šīnā'at* vidi, Akšamija, A. Mehmed: *Analiza korištenja terminoloških odrednica 'umjetnost islama' i 'islamska umjetnost'*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 38-101.

⁴¹ *Ibid.*, str. 42-101.

baštine kako vječni pisani, *ehl-i kitābijski*, „zavjet“ tako i zemaljski nepisani „*emānet*“, odgovornost, za bosanski mir i slogu u duhu neprikosnovene ibrahimovske/abrahamovske duhovne i moralne tradicije.⁴²

Odjek *taṣḍīqa*, potvrde „zavjeta“ i *tadždīda*, obnove „*emāneta*“ glasno je odzvanjao u drugom broju našeg Časopisa. Ekskluzivni prilog o kurbanu, žrtvi, kao istinskom daru upravo zato što je nemogući dar je osvježavajuća teza koja otkriva da kurban nije dār Bogu, već je kurban dār Božiji ljudima zato što im se nalaže da žrtveno meso mora biti podijeljeno. No, to ne treba biti shvaćeno kao vraćeni dug, već kao akt Božijeg gostoprimstva, akt koji ljudima daruje samo mogućnost darivanja darova. Stoga, dār kurbanu u Bosni dariva se kako muslimanima tako i nemuslimanima bez recipročnog zahtjeva davanja i uzimanja, dariva se bez bilo kojeg koristoljublja, već isključivo iz osjećaja zavjetne dužnosti i odgovornosti prema komšiji bez obzira na vjeru i naciju.⁴³

Pošto nositelji nebeskog „zavjeta“ i zemaljskog „*emāneta*“ ne žive u izolaciji, već u pluralnom svijetu s različitim svjetonazorima, od prevelike važnosti je da razumiju svoje mjesto i ulogu u sekularnom društvu, ali i da sekularno društvo razumije njihovu predanost nebeskom „zavjetu“ i zemaljskom „*emānetu*“, tj., zemaljskoj moralnoj odgovornosti. Drugi broj našeg Časopisa donio je izvanredan ogleđ o toj temi.⁴⁴ Odmah do tog priloga nalazi se izuzetna refleksija o kosmičkom plesu dijaloga, kao dijaloga glave, ruke i srca u potrazi za lijepim i duhovnim, u potrazi za istinom.⁴⁵ Ovome, na poseban način, korespondira prilog o harmonizaciji ljudskog srca, uma i ruke kroz primjer ličnosti iz islamske povijesti (*al-sīrah*) poput 'Abdullaha ibn 'Abbasa, Mu'ādha ibn Džabala i al-Qāđi Šuraikh ibn al-Ĥāritha al-Kindija.⁴⁶ Uz nastavak priče u drugom broju o tome „ko je i šta je Bošnjak“,⁴⁷ donesen je konkretan prijedlog za nadogradnju Dejtonskog mirovnog sporazuma za Bosnu.⁴⁸ Prepoznatljivi inovativni narativ *homo islamicus* je nastavio o svom *qadar/ṣinā'atu* i u drugom broju našeg Časopisa.

⁴² Vidi: Ferid Muhić, *Bošnjaci i Bosna: studija iz filozofije politike (1)*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 102-135; Ekrem Tucaković, *Sintetičko i kontekstualno izučavanje islama u obrazovnim ustanovama Islamske zajednice*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 192- 235; Ahmed Kulanić, *Temeljni elementi islamske tradicije Bošnjaka: stavovi, percepcije i praksa*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, Svezak 1, No 1, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 236-259.

⁴³ Vidi: Ugo Vlajsavljević, *Dar kurbanskog mesa – etnološke refleksije*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 162-209.

⁴⁴ Vidi: Stefan Jakob Wimmer, *Religija u sekularnom društvu – prepreka ili korist*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 210-239.

⁴⁵ Vidi: Leonard Swidler, *Kosmički ples dijaloga*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 242-255.

⁴⁶ Vidi: Mustafa Cerić, *Harmonizacija ljudskog srca, uma i ruke*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 126-161.

⁴⁷ Vidi: Ferid Muhić, *Bošnjaci i Bosna: studija iz filozofije politike (2)*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 88-125.

⁴⁸ Vidi: Mirsad Kriještorac, *Konkretni prijedlog za nadogradnju Dejtonskog mirovnog sporazuma*, *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 256-273.

IV

Ovaj treći broj počinje s nastavkom posebne storije *homo islamicusa* o njemu svojstvenom *qadar/šīnā'atu* na način suočavanja sa samim sobom, ali i sa svijetom koji nije htio ili nije smio ili nije uobičavao skroz razumjeti primordijalnu ideju njegovog estetiziranog djelanja u formi *qadar/šīnā'ata*.⁴⁹ Njegova subraća u vjeri i kulturi s *Orijenta* u neko doba izgubila su dah, a onda i volju, da prate njegov trag (*al-athar*) do iskonskog vrela zavjetne mudrosti, gdje je *homo islamicus* napajao svoju dušu i svoj um u hvali i slavi Voljenog (*al-Maḥbūb*) Stvoritelja. On, Stvoritelj ne dopušta da se Njegova bît (*al-dhāt*) smišlja, konstruira i oslikava zato što je nezamisliva i neopisiva, ali dopušta da se Njegov duh (*al-rūh*), što ga začetnik/dizajner estetizirane reprezentacije od Njegovog daha (*al-naḥkhaḥ*)⁵⁰ u sebi od Njega stvorenog ima, spoznaje, odaziva i razvija u njegovom činu *qadar/šīnā'ata*. *Homo islamicus* posredstvom kalema (*al-qalam*), kojem ga je njegov *al-Rabb*, Gospodar i Učitelj, poučio da prvo u svojoj duši nađe dodir *tawḥīda* a onda da taj dodir iz svog uma podari vještoj ruci, koja zna da povlači nevidljivu tananu liniju, što je, pak, vidljiva samo prosvijetljenom umu koji zna da ta linija, što otkriva Njegovu skrivenu i pojavnu nît, nema ni početka (*al-bidāyah*) ni kraja (*al-nihāyah*). On, neka je hvaljen, je vječan (*al-qīdam*) bez početka, jer On, neka je slavljen, je vječan (*al-baqā'*) bez kraja.

Međutim, suparnici na *Occidentu* su u neko doba otkrili trag (*al-athar*) *qadar/šīnā'ata* *homo islamicusa*. Otkrili su, ali nisu u cijelosti razumjeli smisao estetiziranog djelanja u formi *qadar/šīnā'ata*, kao jedinstvenog puta (*al-ṭarīq*) *homo islamicusa*, puta koji je uporediv

⁴⁹ Napominjemo da će ciklus članaka na pomenuti tematski okvir biti završen u sljedećem četvrtom nastavku četvrtog broja ovog Časopisa.

⁵⁰ Pojam arapskog izraza *al-naḥkhaḥ* (*dah*), prepoznatljiv je u kur'anskom *ayetu*: *Fa idhā sawwaytuhū wa nafakhtu fīhi min rūḥi fa-qa'ū lahū sādīdīn* („Kad čovjeku savršeni oblik dadnem i u njega udahnem, onda mu vi učinite *sedždu*, padnite ničice pred njim.“) [*Kur'an* 38:72]. Ovaj Božanski govor upućen je melecima da im se pokaže čovjekova duhovna i racionalna moć, koju mu Bog udahnjuje ne kao dio Svog duha (*rūḥa*), jer Bog nije ni u čemu djeljiv, već kao Svoju moć stvaranja i usavršavanja čovjekovog bića, koje treba da razumije nebeski vječni „zavjet“ i preuzme zemaljski „*emānet*“, odgovornost. Tradicionalna muslimanska ulema je jako osjetljiva u vezi s ovim *ayetom* zato što ga neki, posebno iz reda određenih sufija/mistika poput Ibni Arabija (1165.-1240.), uzima kao povod za teoriju panteizama, učenje prema kojem se izjednačuje svijet i Bog kao jedna stvarnost ili supstancija, ali i za kršćansku teoriju hipostatske unije, tj. sjedinjenja dviju naravi, božanske i ljudske, u jednoj osobi Isusa/Isā, a.s. na temelju drugog kur'anskog *ayeta*: *Innamā al-masīḥu 'isā ibn maryamu rasūlullāh wa kalimatuhū alqāhā 'alā maryama wa rūḥun minhu* („... Masīḥ, 'Isā, sim Marjemin, samo je Allahov poslanik, i Riječ Njegova, i Duh Njegov...“) [*Kur'an*, 4:171]. Ortodokсни islamski pogled je kategoričan u smislu da oko Božanske jednosti, *tawḥīda*, nema kompromisa, tj., ništa i niko se ne može ni dijeliti ni spajati s Božanskom bîti (*al-dhāt*) i Božanskim atributima (*al-ṣifāt*) osim što je čovjeku dopušteno da se u etičko-moralnom smislu može poistovjećivati sa plemenitim Božanskim vrlinama, kao što su milost (*rahmat*), strpljenje (*ṣabur*), ljubav (*ḥubb*) itd. *Homo islamicus* je svjestan toga i zato u svom *qadar/šīnā'atu* izbjegava bilo kakvu mogućnost da padne i kompromisnu zamku *tawḥīda*.

samo sa samim sobom, od nebeskog „zavjeta“ o *tawhīdu* do zemaljskog „emaneta“ o pokornosti Stvoritelju. A kad se ne vidi i ne osjeća najbitnija nît u *qadar/šīnā'atu homo islamicusa*, onda se nema pravog uvida u ono „što se nalazi izvan teksta?“ [‘qu'est-ce qu'il y a de hors-texte’?]. A kad se nema pravi uvid onog što je **izvan teksta**, onda se ne zna ni pravi identitet *homo islamicusa* ni mogući originalni naziv, a ni sadržajna vrijednost njegovog estetiziranog djelanja/*šīnā'ata*. Neshvatljivo je da sa gledišta *Occidenta* identitet *homo islamicusa* može biti okarakteriziran kao *monstrum*⁵¹, i da njegov *qadar/šīnā'at* može dobiti svako ime osim onog primordijalno vlastitog; može ga se zvati čak i *Arabesque*, ali se ne može dočekati da se na to ime odazove jer to nije njegovo vlastito ime. *Homo islamicusa* se može razdomiti a njegov *qadar/šīnā'at* razlomiti i odvojiti od njegove autentične cjeline, djelimične ili potpune neprepoznatljivosti otkud je došao na *Occident* na način da mu se izbriše kućna adresa na *Orijentu*, a da nikad ne dobije svoju vlastitu adresu na *Occidentu*. Tako to biva kad smo, kao što kaže Eric Wolf:

„... učeni, unutra školskih učionica i izvan njih, da postoje jedan entitet, a to je *Occident* te da čovjek može misliti o *Occidentu* kao o društvu i civilizaciji neovisno ili nasuprot drugih društava i civilizacija [tj. *Orijenta*]. Mnogi od nas su čak odrastali s uvjerenjem da ovaj *Occident* ima [autonomnu] genealogiju, prema kojoj je stara Grčka rodila Rim, Rim je rodio kršćansku Evropu, kršćanska Evropa je rodila renesansu, renesansa prosvjetiteljstvo, prosvjetiteljstvo političku demokraciju i industrijsku revoluciju. Industrija okalemljena s demokracijom je izrodila Sjedinjene Američke Države, koje običavaju prava na život, slobodu i ostvarenje sreće... [Ovo je] krivi navod, prvo, zato što historiju pretvara u jedan moralni uspjeh, jednu utrku u vremenu, u kojem svaki [*Occidentalac*] trkač u utrci predaje štafetu slobode sljedećem nositelju. Historija se na taj način pretvara u priču o promicanju kreposti, pretvara se u priču o tome kako kreposni [tj. *Occident*] pobjeđuje loše momke [tj. *Orijent*].“⁵²

Nasreću, nismo svi pretplaćeni na to kako su nas učili. Akademik Mehmed Akšamija je na primjeru svoje antologijske analize o korištenju terminoloških odrednica „umjetnosti islama“, [u trećem nastavku, kojeg objavljujemo u ovom trećem broju našeg Časopisa pod naslovom *Qadar/šīnā'at – doktrina nazivlja u skladu s islamskim principima o 'umjetnosti'*], praktično započeo put izlaska iz klišea u vezi s odnosom *Occidenta* prema *Orijentu*. Prije svega riječ je o islamskoj orijentalnoj „umjetnosti“, koja se ne može mjeriti aršinima *occidentalne* ili *westernizirane umjetnosti* zato što ti aršini nemju ni duh, ni dušu, ni um, ni motiv, kojeg ima *homo islamicus* u okviru vlastitog estetiziranog djelanja *qadar/šīnā'ata*.

⁵¹ Aluzija na knjigu autorice Sophia Rose Arjana: *Muslims in the Western Imagination*, Oxford University Press, 2015., str. 9, gdje se govori o raznim predodžbama *muslimanskih monstuma* od kojih je i predodžba o monstrumu *Homo islamicusu* („Islamskom čovjeku“) i „Islamskom umu“, kao primjerima za fikciju, kojom je ustanovljena *occidentalna* superiornost o kojoj akademik Akšamija govori na primjeru „islamske umjetnosti“. [*Homo islamicus*, the („Islamic man“) and „the Muslim mind“ are examples of fiction that established Occidental superiority“].

⁵² Eric Wolf, *Europe and the People without History*, Berkeley, 1982., str. 5.

Niko ne spori, pa ni akademik Akšamija, intelektualne i tehnološke prednosti *Occidenta* u modernoj sadržajnosti postavki opće historije umjetnosti, ali čovjek ne može utoliti svoju žeđ za duhovnošću („umjetnosti“ od *qadar/šīnā'ata*) sa čistog vrela islamskih zavjetnih duhovnih i kulturnih korijena; s *Orijenta* iz onoga doba kada su Madrid, Lisabon i London bili provincijske kaljuže u odnosu na Bagdad, Samarkand i Kairo.⁵³ Uostalom, svi duhovni, pa i kulturni korijeni *Occidentalaca* potiču sa *Orijenta* kao što i sunce još uvijek izlazi na *Orijentu*, a zalazi na *Occidentu*. Svi sveti spisi i sva sveta nebeska značenja, koja povijesno prožimaju *Occident*, vode porijeklo sa bliskog, srednjeg i dalekog Istoka, ako se još uvijek uzima da je *Occident* centar svijeta. Nadalje, treba li nekoga još uvijek uvjeravati da su Leonardo da Vinci, Marcilio Ficino i Nikola Kopernik klečali pred muslimanskim genijima sa *Orijenta* poput Muḥammada bin Musa al-Khawārizmija, Muḥammada ibn Muḥammada al-Ṭusīja, al-Ḥasana ibn al-Haithama al-Bašrija, Mirze Ulugbega Semerkandija...

Nije neobično da muslimanska ulema, učenjaci, brane osnovne postulate islamske doktrine kroz *Kur'ān* i *Hadis*, ali je neobično, bar meni, da neko kroz disciplinu „umjetnosti“ ima volju, znanje te duhovnu i intelektualnu vještinu da brani islamsku doktrinu *tawḥīda* u liku i estetiziranom djelanju *šīnā'atu homo islamicusa* s osnovnim ciljem, a to je da se *homo islamicus* vrati **svom vlastitom domu**, da nađe svoju vlastitu kućnu adresu i na *Orijentu* i moguće na *Occidentu*. Zasigurno njegov *qadar/šīnā'at* ne zaslužuje da bude postanar ni na *Orijentu* ni na *Occidentu*. Zahvaljujući akademiku Akšamiji i časopisu *Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, možemo reći da nakon što je *homo islamicus* našao svoj dom u duši, srcu i peru akademika Akšamije, o njegovom *qadar/šīnā'atu* neće se više moći pričati kao o perifernoj „islamskoj umjetnost“ na *Occidentu*. Ne mogu ništa ni više ni bolje reći nego što je rekao prof. Ugo Vlaisavljević nakon svog prvog čitanja ovog Akšamijinog teksta, te je kao preporuku prosljeđujem i vama na čitanje:

... Ovo što si mi poslao je veliko djelo, monument! Bez laskanja! Niko u ovom dijelu svijeta nije ovako nešto ispisao. Moćno, doista moćno! Ono što me začudilo jeste da sam kroz teško prohodan tekst s mnoštvom referenci, zavidne erudicije i misli i rečenica koje su kompleksne, višeslojne... išao lako, sa stalno iznova probuđenim zanimanjem, s fascinacijom. Sve je ispisano s ljubavlju, zaljubljenošću u islamsku kulturu, umjetnost, civilizaciju, težak i zahtjevan vez koji ipak klizi kroz ruke kao svila... Pobudilo mi maštu dalekih putovanja i skrivenih dulafa punih knjiga, uzidanih ormara u kakve sam se skrivao u djetinjstvu u staroj kući Muzaferija. A kao blještavi luk iznad svega ide estetizacija kroz ilustracije. Ne može niko biti ravnodušan pred Molitvama J.-L. Geroma, a sad bi smjesta otišao u Isfahan ili tamo negdje na drevni Istok da se pridružim L. Deutscheovim Učenjacima.

⁵³ John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilization*, str. xi; vidi također: Jack Goody, *The Theft of History*, Cambridge University Press, 2016.

V

Ovaj treći broj našeg Časopisa poseban je po obradi jedne od najosjetljivijih religijskih tema, a to je značenje „vjere“ i „avjere“⁵⁴ ili „teizma“ i „ateizma“ te odnosa između ta dva pojma, koji se očituju kroz odnos „vjernika“ i „avjernika“, odnosno „teiste“ i „ateiste“ u pluralnom društvu. Arapski jezik ima korjenitu riječ za „vjeru“ *al-īmān*, a za „avjeru“ *al-kufr* pa je tako „vjernik“ *al-mu'min*, a „avjernik“ je *al-kāfir*.

Nakon što nas je impresionirao svojom knjigom „Muhammed Poslanik mira usred sukoba imperija“,⁵⁵ Juan Cole nas je iznenadio pronicljivošću svojih zapažanja oko značenja korijena *k-f-r* u Kur'anu, dovodeći u pitanje praksu prevođenja imenice *kāfir* kao "avjernik" ili „ateista“ ili „infidel“. U širokoj i dubokoj elaboraciji polisemije⁵⁶ arapskog glagola „*kafara*“ u Kur'nu, Cole nas vraća izvoru ili korijenu tog glagola kako bi nam skrenuo pažnju na poznati *hadis* Allahovg Poslanika: *Inna hādha al-Qur'ān unzila 'alā sab'ah aḥruf, fa-qraū mā tayassara minhu* („Ovaj Kur'an je objavljen na sedam *ḥarfova*, slova, pa čitajte, učite, ono što vam je dostupno“). Muslimanska ulema je vodila, a i danas vodi, živu raspravu o značenju ne samo riječi '*ḥarf*', slovo, već i o riječi '*sab'ah*', sedam. Njihova tumačenja oko toga su različita. No, svi se slažu da je ovaj *ḥadīth* Allahovog Poslanika o polisemantičnoj naravi kur'anskog teksta autentičan. Cole je izabrao glagol „*kafara*“ za pokus polisemantičnih mogućnosti u Kur'anu, glagol u kojima se skriva ili otkriva tanka linija, koja ljude spaja ili razdvaja, koja ih udaljava ili približava, koja ljudima definira smisao njihovog odnosa ne samo prema Bogu, već i prema ljudima u njihovom bližem i daljnjem okuženju. Ustvari, prvo i najkontroverznije teološko pitanje, kojeg su izazvali *kharidžiti*⁵⁷, nakon smrti Allahovog Poslanika Muhammeda, a.s., bilo je pitanje oko toga „ko je *kāfir* a ko *mu'min*“, odnosno „ko je legitimni član muslimanske zajednice, a ko nije

⁵⁴ Koristim negativni prefiks „a“ umjesto „ne“ kao suprotnost ili izostanak onoga što označava osnova: vjera – *avjera* i vjernik *avjernik* (grč. *teizam* – *ateizam* i *teist* i *ateist*). Ovaj jezički postupak u vezi sa pojmom „vjere“ nije uobičajen na bosanskom jeziku iako je upotreba negativnog prefiksa „a“ umjesto „ne“ u drugim slučajevima uobičajena, npr. "adinamičan", "alogičan" "anormalan", "apolitičan", "asimetričan", "asocijalan", itd. Odlučio smo se za upotrebu negativnog prefiksa „a“ umjesto „ne“ zato da bih izbjegao nepoželjnu konotaciju upotrebe prefiksa „ne“ za pojmove „nevjere“ i „nevjernika“, pojmove koji, kao takvi, upućuju na više od „suprotnosti ili izostanak onoga što označava osnova“. Budući se arapsko suglasnik „k“ u kolokvijalnom bosanskom jeziku pretvara u suglasnik „ć“, *kufur* „nevjera“ je „ćufur“ a *kāfir* „nevjernik“ je „ćafir“ s konotacijom ne samo kao otpadnikom od vjere, već i kao neprijateljem.

⁵⁵ Juan Cole, *Muhammad Prophet of Peace amid the Clash of Empires*, (Bold Type Books, 2018). Knjigu je na bosanski jezik preveo Mirnes Kovač te za naš Časopis napravio njen prikaz. Vidi: Mirnes Kovač, *Reforma, a nikako revolucija - prikaz knjige, Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, Svezak 2, No 2, Vesatijja, Sarajevo, 2020., str. 275-281. Zanimljiv je razgovor Šejha Hamze Jusufa sa Juanom Coleom o ovoj knjizi.

Otvori link razgovora ovdje: <https://renovatio.zaytuna.edu/article/a-new-history-of-the-prophet-of-islam>

⁵⁶ Izraz „polisemija“ (fr. *polysémie*, prema kasnolatinskom *polysemus*) znači višeznačnost od poli- + grčki σῆμα: znak), u semantici je je obilježje prema kojem je određenim riječima ili jezičnim oblicima svojstveno više značenja, a ne samo jedno.

⁵⁷ Vidi: Abu al-Faṭḥ Muhammad Šahrastānī, *Al-Milal wa al-niḥal*, reprint Cairo: Maktabat wa Matba 'at Mustafa al-Babī al- Ḥalabī, 1976.

zbog deklariranog ili navodnog *kufra*? Kharidžiti ili *khawāridž*, javljaju se kao odmetnuta skupina, koja je "izašla" (*kharadžū*) iz kampa 'Ali ibn Ṭāliba nakon sukoba kod Šiffina (657. n.e.), kada je 'Ali prihvatio arbitražu (*al-tahkīm*) sa Mu'āwiyom (661–680). Kao puritanci u vjeri, kharidžiti su, sve koji nisu s njima, proglasili „otpadnicima“ od vjere. No, baš zbog toga, islamska povijest je njih zauvijek označila kao *khawāridž*, „otpadnicima“ od islama.

Međutim, njihova doktrina o tome da ljudski sud nije mjerodavan, već samo Božiji, pozivajući se na Kur'an: *ini-l-ḥukmu illā lillāh* („Nema suda osim Božijeg suda“),⁵⁸ odjekuje i dan danas. To je naročito odnedavno primjetno kroz pokret *takfira*, poricanja vjere (*al-īmān*) kod neistomišljenika, poricanja koje je mnogo više političke nego teološke naravi. No, pošto u njihovoj ekstremnoj percepciji⁵⁹ nije ništa izvan „Božanskog apsolutnog suda“ (*al-ḥākimiyya al-ilāhiyyah*), što je sa stajališta fundamentalne islamske teologije tačno, ali nije tačno da je taj „Božanski apsolutni sud“ povjeren baš njima da s njim manipuliraju po svom vlastitom hiru, onda je jasno da je poimanje *kufra* i *īmāna* iznova itekako aktualno. Stoga, nije samo Coleov izbor teme od ovovremene prevelike važnosti, već je od prevelike važnosti i način Coleve obrade ove osjetljive teme. Cole je uspio da nam, ali ne samo nama muslimanima, već i drugima, kroz vrlo gusti i nimalo jednostavan tekst za čitanje olakša razumijevanje historijskog, višejezičnog (*cross-lingual*) i, naravno, teološkog konteksta značenja korijena riječ *k-f-r* u Kur'anu. Kroz pažljivo i precizno citiranje komparativnih *āyeta* iz Kur'ana, kao kroz komparativni morfološki i semantički uvid u značenje arapske riječ *kufra*, Cole je na najzanimljiviji način pokazao taj zajednički kod ili put ibrahimovskih/abrahamovskih nositelja nebeskog „zavjeta“ i zemaljskog „*emāneta*“. Pokazao je da *kāfir* u Kur'anu uglavnom ne znači „bezbožnika“ ili „avjernika“. Cole zaključuje da u većini primjera, koje je iznio, nije u pitanju nedostatak vjere. Umjesto toga, *kāfir* je polisemni izraz koji ima širok spektar značenja, uključujući značenje „seljaka“, „pagana“, „razbojnika“, „buntovnika“ i „bogohulnika“. Uistinu, na primjeru Colevog ovakvog uvida u polisemične tajne riječi *kufra* u Kur'anu, od kojih se neke, bar meni, po prvi put otkrivaju, još jednom se potvrđuje da se Kur'an, a time ni islamska civilizacija, ne može reducirati na „muslimane“, već da, kao što je to odlično poentirao Fred Donner,⁶⁰ Kur'an pripada svim vjernicima „*al-mu'minūn*“ ibrahimovsko/abrahamovske tradicije bez obzira da li oni bili svjesni toga ili ne.

U tom duhu vraćanja ibrahimovskih/abrahamovskih nositelja izvoru nebeskog „zavjeta“, kao i u duhu preuzimanja „*emāneta*“, odgovornosti za mir i pomirenje u svijetu kroz međureligijski dijalog u globalnoj perspektivi na bazi etičkih i zakonskih normi, Ingeborg G. Gabriela je velikodušno situirala svoj članak za ovaj treći broj našeg Časopisa.

Kao izvrsni učitelj i pedagog Gabriela nas vodi kroz uske i široke sokake međureligijskog

⁵⁸ *Kur'an*, 6:57, 12:40 i 12:67.

⁵⁹ Vidi: William McCants, *The ISIS Apocalypse: the History, Strategy, and Doomsday Vision of the Islamic State*, St. Martin's Press, New York, 2015.

⁶⁰ Vidi tekst iznad na kojeg upućuje *fusnota 26*.

i međukulturnog dijaloga, ne dopuštajući da nam ružne slike sukoba iz davne i nedavne prošlosti odvedu pažnju tako da izgubimo osjećaj da međureligijski dijalog ima smisla. Dakako, međureligijski i međukulturni dijalog u globalnoj perspektivi ima smisla zato što, zaključuje Gabriela: „Rastući religijski pluralizam i globalizacija i sekularizacija predstavljaju ogromne izazove za društva širom svijeta, kao i za religije. U međuovisnom svijetu, vjerski homogena društva nesumnjivo su prošlost. Stoga su dijalozi o etičkim, kao i o pravnim normama kao osnovi nacionalnog života potrebni više nego ikad, kako bi se prevladale vjerske i političke tenzije, represija i nasilje i ostvario mir, koji predstavlja vrhovnu vrijednost u svim religijama. Ovo traži međureligijska promišljanja o etici koja unapređuje život svih ljudi i jača socijalno povjerenje. U tom smislu, doista svi samo sjedimo u jednom čamcu“.

Čitajući Gabrielin tekst čovjek se ne može oteti utisku da se nalazi na Nuhovoj lađi spasa, koja je za nas napravljena ili je tek trebamo praviti na način da svako donese svoju dasku uz pjesmu ili molitvu za spas čovječanstva.

Njujorški imam Fejesal Rauf, moj dugogodišnju poznanik, prijatelj i suborac za mir i pomirenje u svijetu, počastio nas je tekstom o svom svjedočenju vjere, svjedočenju koje ima snažnu poruku svima nama, posebno mladima da vjera nije nasljeđiva, već spoznatljiva kategorija, koju svaki pojedinac mora osobno spoznati u svom umu i osjetiti u svom srcu da bi je živio u svom životu. Imam Fejsal potiče iz tradicionalne islamske porodice, ali mu je trebalo vremena da shvati puno značenja prvog *la ilahe illah* i drugog *šhadata Muhammadun rasulullah*. Imam Fejsal je imao potrebu da to svoje iskustvo podijeli s nama kao pouku drugima. Kada bi svako od nas to uradio, bili bismo svi bogatiji za jednu veliku spoznaju kako se nositi s dilemama do prave istine kako u vjeri tako i u životu.

Sa svojim trećim nastavkom akademik Ferid Muhić završava seriju svojih filozofskih i političkih studija o *Bošnjacima i Bosni*, ostavljajući tako neizbrisiv trag svoje erudicije, elokventnosti i, nada sve, savjesnosti i odgovornost za etnički i nacionalni identitet Bošnjaka, koji imaju razlog za samorefleksiju nakon genocida.

Ahmed Kulanić je za treći broj Časopisa uradio prikaz knjige od Johna Espozita, „Budućnosti islama“.

Posebnost ovoga broja je i u tome što objavljujemo *in memoriam* za dvije svjetski značajne ličnosti: Emira Kuvajta Šeikha Ahmada al-Jabira al-Sabaha i Princa Philipa, Vojvode od Edinburga. Činimo to iz poštovanje prema njima i njihovim nacijama.

VI

Drago nam je što možemo obavijestiti naše čitatelje da smo uspjeli pokrenuti proces aplikacija za **indeksiranje** našeg Časopisa. Zasad je Časopis uvršten u indeks *Directory of Open Access Scholarly Resources* (ROAD), čime je dobio svoj prvi indeks. Ovo je urađeno shodno predloženom planu razvoja i unaprijeđenja rada Časopisa.

Plan indeksiranja:

- Realna očekivanja su da se tokom 2021. godine Časopis uključi u CEEOL bazu i još jednu indeksnu bazu s liste ostalih baza iz Registra relevantnih naučnih baza UNSA.
- Tokom 2022. godine uključivanje u ERIH PLUS i DOAJ baze, te dvije dodatne sa liste ostalih baza iz Registra.
- U periodu do 2023.-2025. godine indeksiranje Svjetionika u relevantne EBSCO baze.
- 2026. godine apliciranje za SCOPUS.
- 2030. godine apliciranje za WOS bazu.

Dr. Mustafa Cerić, glavni urednik

illuminatio/svjetionik/almanar

ČASOPIS O VJERI, MORALU, UMJETNOSTI, NACIJI, DRUŠTVU I DRŽAVI